

ROMANINET

Curs multimedia de limba romani pentru
promovarea diversității lingvistice și
îmbunătățirea dialogului social:

RAPORT PRIVIND LIMBA ROMANI

CUPRINS

1. Dialecte Vorbite	3
A. Origine și atestare	3
B. Evoluția	4
C. Dialecte prezente	5
2. Răspândire geografică	9
3. Utilizatori – în funcție de grup și număr	12
4. Locul limbii în curriculumul European	16
5. Materiale educaționale și alte surse de informare disponibile în limba Romani	22
A. Emisiuni TV și radio, ziare, reviste.....	22
B. Cărți și dicționare:	28
C. Pagini de internet.....	36

Raport Limba Romani

1. Dialecte Vorbite

A. Origine și atestare

Limba Romani este singura limbă Indo-Ariană care a fost vorbită exclusiv în Europa începând cu Evul Mediu și a cărei vocabular și gramatică este legată de limba Sanscrită. Este o parte a familiei de limbi indiene din diaspora vorbită de călătorii indieni în afara Indiei. Numele rom este înrudit cu numele dat altor comunități de călători ce vorbesc limba indiană sau care folosesc un vocabular special derivat din limba indiană: de exemplu Lom din Caucaz. Anatolia a introdus vocabularul indian în Lomavren, derivația lor din Armeană. Domii din Orientul Apropiat, specializați în metalurgie sau în domenii artistice (ex: muzică, dans etc.) vorbesc Domari, una din limbile moderne indo-ariene cele mai păstrate. În valea Hunza din nordul Pakistanului, populația numită „Dum”, care este, de asemenea, metalurgistă sau în domeniul muzical, vorbesc o limbă indiană centrală (adică nu o limbă locală)¹.

În Europa, primele cuvinte scrise în limba romani datează din 1547 când Andrew Borde publică în „Prima carte de introducere a cunoașterii”, 13 fraze traduse în limba engleză.

Cele 13 expresii sunt²:

Textul Original	Expresiile în limba română
Lach ittur ydyues!	Bună!
Cater myla barforas?	Cât de departe este cel mai apropiat oraș?

¹ http://romani.humanities.manchester.ac.uk/files/11_origins.shtml

² Gheorge Sarău – „Roma, India and romani language”

Maysta ves barforas!	Bine ai venit!
Mole pis lauena?	Bei vin sau bere?
A vauatosa	Vin cu tine
Hystelen pe!	Stai jos și bea
Pe, pe, deue lasse!	Să bem, pentru Dumnezeu
Achae, da mai manor la vene!	Fată dragă, adu-mi painea și berea
Da mai masse!	Vreau carne!
Achae, a wordey susse!	Fată dragă, vino aici și ascultă
De mai paba la ambrell!	Vreau mere și pere!
Iche misto!	Cu bine!
Lachira tu!	Noapte bună!

B. Evoluția

Deoarece cea mai veche atestare a limbii romani datează de la mijlocul secolului al XVI-lea, oamenii de știință depind de reconstrucția lingvistică și comparații pentru a interpreta istoria anterioară limbii. Deși nu există o dovadă a formelor anterioare de limbă romani, în zilele noastre, aceasta poate fi comparată cu diverse etape de dezvoltare în limbile din India, pentru care există atestare scrisă.

Se disting trei faze în dezvoltarea istorică a limbii romani:

- ✓ proto-romani (pre-europeană)
- ✓ limba romani precoce (perioada bizantină)

- ✓ dialecte moderne de limbă romani (începând cu secolele XIV-XV)³.

După declinul din perioada bizantină, la sfârșitul secolului al XIV-lea, populațiile vorbitoare de limbă romani au început să emigreze din Balcani, stabilindu-se în Europa Centrală și de Vest în secolele XV-lea și începutul secolului al XVI-lea. Diferențele dintre diferitele stiluri de vorbire folosite de romi au apărut în această perioadă, rezultatul fiind împărțirea limbii în ramuri dialectale. Evoluțiile interne diferite în morfologia, fonetica și lexicul limbii au fost însoțite de influențele limbii de contact în dialectele limbii romani, cele mai importante influențe fiind din limba turcă, română, maghiară, germană și limbile slavone. Cele mai timpurii atestări ale limbii romani se constituie sub forma unor grupuri de fraze scurte și propoziții, datând de la mijlocul secolului al XVI-lea la jumătatea celui de-al XVII-lea. Aceste surse reprezintă dialectele din Europa de Vest, Europa de Sud și Balcani. Aici există o mare varietate de surse datând din secolul al XVIII-lea, care atestă existența dialectelor limbii romani din întreaga Europă.

Caracteristicile lingvistice prezentate în aceste documente confirmă faptul că sunt apropiate de variația dialectului găsit în limba romani de azi. Astfel, prin secolul al XVIII-lea, formarea dialectelor limbii romani a fost finalizată⁴.

C. Dialecte prezente

Nu e ușor să clasificăm dialectele limbii romani. În primul rând trebuie selectat criteriul după care se face clasificarea dialectului. Uneori, clasificarea dialectului se bazează pe criterii strict geografice, iar alteori pe caracteristicile structurale ale dialectelor - lexic, fonetică, morfologie. În acest ultim caz, este necesar selectarea acelor caracteristici care sunt relevante la nivel global și care pot fi folosite ca o grilă de referință pentru a compara diferite dialecte și pentru a determina relațiile dintre ele. De cele mai multe ori oamenii de știință nu sunt de acord căror caracteristici ar trebui să acorde o atenție mai mare pentru a le conferi statutul de bază a clasificării. Prin urmare, sunt mai multe modele de clasificare a dialectelor limbii romani. O altă dificultate este aceea că unele dialecte pot avea aceleași caracteristici cu două ramuri distincte ale dialectului. Astfel de dialecte de tranziție fac parte din orice peisaj lingvistic. Prin urmare, este aproape imposibil să postuleze bariere clare între grupurile de dialect sau ramuri ale dialectului.

Astfel, există mai mulți factori care sunt responsabili pentru diferențierea dialectului în limba romani⁵:

³ http://romani.humanities.manchester.ac.uk/files/11_develphases.shtml

⁴ http://romani.humanities.manchester.ac.uk/files/11_presentday.shtml

⁵ <http://romafacts.uni-graz.at/index.php/language/dialects-i/dialects-i>

- ✓ migrația populației vorbitoare de romani în diferite perioade în întreaga Europă
- ✓ răspândirea geografică a schimbărilor structurale, creând ce se poate numi „isoglosses”
- ✓ influența limbilor de contact
- ✓ modificări specifice care sunt limitate în structura dialectelor individuale.

Pe baza acestor criterii, principalele dialecte ale limbii romani sunt⁶:

1. **Dialecte balcanice** numite sud-balcanice, sunt vorbite de romi în Turcia, Grecia, Bulgaria, Macedonia, Albania, Kosovo, România, Ucraina și Iran. Dialectele aparținând acestui grup includ Arli (Macedonia, Kosovo, Grecia), Erli în Bulgaria, Meckar în Albania, Sepeci (Grecia, Turcia), Ursarii în România, Crimeea Romani în Ucraina și altele.

Trăsăturile caracteristice ale acestui dialect sunt:

- ✓ “sinus” pentru el/ea a fost,
- ✓ pronumele la persoana a III-a “ov”, “oj”, “on”,
- ✓ pronume personal “mo” pentru “mine”, “to” pentru “tine”
- ✓ demonstrativele “akava”, “adava” și uneori “akavka”,
- ✓ verbele de împrumut sunt de obicei adaptate în terminația –„in”,
- ✓ timpul viitor în “ka” și uneori în “ma.

2. **Dialectele balcanice Zis** numite Drindari-Bugurdži-Kalajdži sunt vorbite în nordul și centrul Bulgariei și în Macedonia. Acestea includ dialectele “Drandari / Drindari”, “Kovački”, “Kalajdži” și “Bugurdži”.

Principalele caracteristici care contrastează cu restul grupului balcanic sunt:

- ✓ demonstrativele “kaka” sau “kəka”,
- ✓ verbele de împrumut sunt adaptate cu “-iz” și “z” în „zis=zi”, „zi=suflet”, “c” în “buci=muncă” și “cin”= “a cumpăra”
- ✓ reducerea vocalei „e”- ”- “kerela” as “kerla”= “el/ea face”

3. **Dialectele Sud Vlahe** sunt vorbite în Serbia și Muntenegru, Croația, Bosnia-Herțegovina, Macedonia, sudul României, Bulgaria, Grecia, Albania și Turcia. Acestea includ dialectele Gurbet sau Džambazi și grupuri cunoscute sub alt nume, cum ar fi Kalburdžu și Čergar.

⁶ http://romani.humanities.manchester.ac.uk/files/12_dialect_classify.shtml

Principalele caracteristici sunt:

- ✓ "seha" or "sesa" pentru "el/ea era",
- ✓ pronumele de persoana a treia: "vov", "voj", "von",
- ✓ pronumele posesiv "mənro" = meu, "čo" = tau
- ✓ demonstrative "gava",
- ✓ terminația pronumelui în "-uri", "-ura",
- ✓ verbele de împrumut adaptate în "-isar", timpul viitor în "ka",
- ✓ negația în "in" sau "ni"

4. **Dialectele Nord Vlahe** sunt vorbite în România, Moldova, Ungaria, Serbia, precum și în comunitățile de migranți din întreaga lume. Cele mai răspândite și cunoscute dialecte nord vlahe includ Kelderaș (căldărașilor), Lovari, Čurari și dialectul Mačvaja.

Caracteristicile dialectelor sunt:

- ✓ "Sas" pentru "el / ea a fost",
- ✓ pronumele la persoana a III-a: "ov", "oj", "on",
- ✓ terminația nominalului la plural în "-uri", "-ura"
- ✓ verbele de împrumut adaptate în „-isar”, „-osar” sau forme scurte „-i”, „-o”
- ✓ negația în "či".

5. **Dialectele Central Sudice** sunt vorbite în Ungaria, Slovacia, nordul Sloveniei, estul Austriei, Ucraina, România. Acestea includ dialectul Romungri, Vend și Romani Burgenland.

Prezintă următoarele caracteristici:

- ✓ sina" pentru "el/ea a fost",
- ✓ pronumele de persoana a III-a: "ov", "oj", "on",
- ✓ demonstrative în "ada",
- ✓ verbele de împrumut adaptate în "-in"
- ✓ imperfectul în "-ahi".

6. **Dialectele Central Nordice** sunt vorbite în Slovacia, Republica Cehă, Polonia, Ucraina. Aceste dialecte includ limba romani din regiunea de est a Slovaciei și dialectul romilor Bergitka din Polonia.

Prezintă următoarele caracteristici:

- ✓ ehas/has" pentru "el/ea a fost",
- ✓ "hin" pentru "el/ea este",
- ✓ pronumele la persoana a III-a: "jov", "joj", "jon",
- ✓ demonstrativele în "kada"

- ✓ verbele de împrumut adaptate în “-in”
- ✓ imperfectul în “-as”

7. **Dialectele nord-vestice** vorbite în Germania, Austria, Franța, Italia, Olanda, Belgia, Finlanda. Acestea includ- dialectele Manus- Sinti din Germania, Franța și regiunile înconjurătoare, precum și Finlandeza Romani sau dialectul Kaale.

Prezintă următoarele caracteristici:

- ✓ “his” pentru “el/ea a fost” (numai pentru Sinti),
- ✓ pronume persoana a III-a: “jov/job”, “joj”, “jon”,
- ✓ demonstrativele în “kava”
- ✓ verbele de împrumut adaptate în „-av”, „-ar”

8. **Dialectele nord-estice** sunt vorbite în Polonia, Lituania, Letonia, Estonia, Rusia, Belarus, Ucraina.

Prezintă următoarele caracteristici:

- ✓ “isys” pentru e’l/ea a fost”,
- ✓ pronumele la persoana a III-a: “jov”, “joj/jej”, “jone”
- ✓ demonstrative în “adava”, “dava”,
- ✓ verbele de împrumut adaptate în “-in”.

9. Alte dialecte

Unele dialecte păstrează propriile lor caracteristici distincte. Acest lucru se datorează fie unei perioade de izolare de alte dialecte sau datorită dezvoltării unor trăsături comune cu mai multe ramuri ale dialectelor. Ca grupuri separate, putem defini următoarele dialecte:

- ✓ Romani vorbită în Marea Britanie care include romani vorbită de englezi și scoțieni (a dispărut), cunoaște un vocabular cunoscut sub denumirea de Angloromani
- ✓ Romani cu influențe iberice care include romani cu influențe spaniole, catalane și basce – toate dispărute. A rămas doar un vocabular numit Caló
- ✓ Dialectele romani din sudul Italiei, include Abruzzian și Romani din regiunea Calabria
- ✓ Dialectele romani slovene cunoscute ca Istriani, Hrvati sau Dolenjski
- ✓ Dialectele romani pentru Iran și Azerbajjan - Zargari și Romano.

2. Răspândire geografică

Dialectele romani au fost grupate în principal pe baza așezării lor geografice.

Grila convențională de clasificare recunoaște un dialect nord-vest, nord-est, central, vlah (centrat în jurul României și regiunile învecinate) și dialect de grup din Balcani, dintre care ultimele trei sunt, mai mult sub-divizate unui sub-grup nordic și sudic.

Instituto de Enseñanza Secundaria Ribeira do Louro (Spain), Asesoramiento, Tecnología e Investigación S.L. (Spain), Fundación Secretariado Gitano (Spain), "ETHNOTOLERANCE" (Bulgary), Secretariado Diocesano de Lisboa da Obra Pastoral dos Ciganos (Portugal), Grup Scolar Industrial Victor Jinga (Romania), SC CONCEPT CONSULTING SRL (România), University of Manchester (United Kingdom)

Această hartă ilustrează unele dintre dialectele cele mai cunoscute de romi și răspândirea geografică a acestora în întreaga Europă⁷.

În ceea ce privește răspândirea geografică a dialectelor limbii Romani în țările implicate în proiectul ROMANINET, avem următoarea situație:

În Bulgaria⁸, dialectele vorbite sunt cele balcanice și cele vlahe

1. Dialectul Vlah al romilor

- ✓ Grupul nordic de dialecte

Tipic pentru acest grup este puternica influență a limbii vlahe. Dialectele vorbite de căldărași (kaldarashi) și lovari aparțin grupului nordic a dialectelor vlahe. Singurele familii aparținând acestui grup pot fi găsite în zonele joase ale țării, dar în grupuri mai compacte răspândite în nordul Bulgariei. Căldărașii sunt mai numeroși, iar lovarii semnificativ mai reduși sunt concentrați în zonele nord-estice ale Bulgariei, în Varna.

- ✓ Grupul sudic de dialecte

Grupul sudic include toți spoitorii traci și grupurile laho - kalburdzhii (sitari, djambazi și reshetari), zagondzhii și dassikane romi. Spoitorii traci locuiesc în regiunile din Pazardjik până la Karnobat, iar restul de romi aparținând laho-grupurilor trăiesc în toate regiunile din sudul Bulgariei.

2. Dialecte Balcanice

Dialectele balcanice sunt puternic influențate de limbile greacă, turcă și bulgară.

- ✓ Dialectele Yerliyski

Foarte bine localizat este dialectul Yerlizski, vorbit în Sofia și în zonele din jurul acesteia. Similar cu acest dialect este dialectul din Kyustendil Jerlii. Aproape de acesta este dialectul Jerlii în Blagoevgrad și în regiune, Yakoruda Baie, Belitsa Razlog, Gotse Delchev și satele din jur. Dialectul vorbit de către Romii jerlii în Chepinska Valley (Rhodopes de Vest) - Rakitovo, Velingrad și satele din împrejurimi, are

⁷ http://romani.humanities.manchester.ac.uk/files/12_dialect_classify.shtml

diferențieri mai serioase. Acesta a fost puternic influențat de dialectul local Rodopi din Bulgaria. Datorită depărtării de regiune acest dialect a păstrat vocabularul specific romilor și unele pronunții interesante.

- ✓ Dialectele C

Vorbit de romii Sliven și Kotel (cunoscut în literatura de specialitate ca dialect drandarski), „muzicienii” din nord-estul Bulgariei (Șumen și Razgrad), și de „spoitorii” din nord-vestul Bulgariei (Montana, Vidin și Lom).

- ✓ Dialectele Horahane

Sunt vorbite în anumite regiuni din nordul, centrul și sudul Bulgariei și sunt aproape de dialectul jerlii, dar mult mai puternic influențate de limba turcă.

În România, dialectele vorbite de romi sunt:

- ✓ Dialectele Nord Vlahe vorbite de căldărași și grupuri de lovări mai ales în partea centrală a țării (Transilvania), dar, de asemenea, în Banat, Moldova și parțial în Oltenia
- ✓ Dialectele Balcanice, vorbite de ursari în partea de sud a României și în Dobrogea de Sud
- ✓ Dialecte Vlahe, vorbite în Oltenia și sudul României
- ✓ Dialecte Central-Sudice vorbite de Romungri în Transilvania de Nord și Maramureș

În Marea Britanie, surse istorice care fac referire la un document din secolele XVII –XVIII au găsit similitudini între limba romani vorbită aici și cea vorbită de majoritatea romilor din Europa continentală, asemănări în special cu limbile vorbite în nordul Germaniei, Scandinavia și Finlanda. Se pare că la sfârșitul secolului al XVIII-lea, a avut loc o divizare între două ramuri (grupuri) de romi, care a dus la apariția dialectului din nordul Scoției, care a fost păstrat și a unui dialect englezesc, care a absorbit din ce în ce mai multe influențe din limba engleză, pierzându-și astfel multe din propriile caracteristici. Dialectul scoțian a continuat să fie vorbit de mai multe familii până la începutul secolului al XX-lea, atunci când a fost definitiv eliminat. Dialectul englezesc este cel mai bine prezentat în materialul din Cheshire din nord-vestul Angliei, datând de la mijlocul secolului al XIX-lea. Acest dialect a reprezentat limba romani ca limba utilizată de ultima generație de vorbitori în Anglia, conținea deja multe cuvinte și caracteristici ale gramaticii limbii engleze. Începând cu următoarea generație, majoritatea romilor englezi au făcut din limba engleză, limba lor curentă. Cu toate acestea, corpul vocabularului limbii romani a fost reținut de vorbitorii de limbă engleză și este utilizat în rândul romilor în conversațiile din familie. Acest mod de a

vorbi - introducerea cuvintelor din limba romani în propoziții formulate în limba engleză - este denumit de către țigani ca romanes.

În zilele noastre, ca urmare a creșterii imigrației romilor din Europa Centrală și de Est, mulți romi englezi au învățat dialectele de la romii imigranți din România, Slovacia, Polonia și alții.

În Spania, Calo (Kalo) este vorbit de romii spanioli - gitanos și deși unii lingviști susțin că este un dialect, cei mai mulți oameni de știință recunosc că nu ar trebui să fie clasificat ca atare; Calo folosește gramatica Castellano și alte structuri de limbă spaniolă și introduce un număr limitat de cuvinte române în vocabular. De aceea se spune că romii spanioli vorbesc limba statului spaniol, dar cu introducerea câtorva cuvinte din limba romani în ea. Utilizarea acestor cuvinte a fost, în esență, un element de identificare printre romii spanioli și o modalitate de a codifica mesaje, astfel încât să nu fie înțeleși de către spanioli.

Ca și în Anglia, ca urmare a imigrației din ultimii ani, un număr important de imigranți romi din Europa Centrală și de Sud folosesc dialectele lor native.

În Portugalia, dialectul Calo vorbit în trecut de Gitanos, a asimilat cuvinte din castiliană, catalană și portugheză, dar acum a dispărut și supraviețuiește numai ca vocabular.

3. Utilizatori – în funcție de grup și număr

Nu există cifre oficiale cu privire la numărul de vorbitori de limbă romani, în Europa sau pe alte continente (în care vorbitorii au migrat încă din secolul al XIX-lea). Estimarea oficială ar sugera că există aprox. 3,5 milioane de vorbitori în Europa. Numărul real ar putea fi mult mai mare. Acest lucru face ca limba romani să fie cea mai răspândită limbă a minorităților din Uniunea Europeană, de la extinderea ei din luna mai 2007, după ce România și Bulgaria au aderat la Uniune. Cea mai mare răspândire a populației de vorbitori de limbă romani se găsește în special în România, Bulgaria, Turcia, Macedonia și Serbia și Muntenegru, precum și în Grecia, Slovacia, Moldova și Ungaria. Importante populații de vorbitori de limbă romani există și în majoritatea celorlalte țări din Europa Centrală și de Est. Comunitățile de romi, care s-au stabilit în țări vestice, precum Portugalia și Spania, Marea Britanie și țările scandinave (cu excepția Finlandei), cu 5-6 secole în urmă, au abandonat limba romani și au adoptat limba majoritară (deși păstrează un vocabular restrâns de limbă romani în cadrul grupurilor

interne). Vorbitorii de limbă romani din aceste comunități fac parte dintre aceia care au imigrat mai târziu din Europa Centrală sau de Est⁹.

Un număr estimativ de vorbitori de romani poate fi găsit în tabelul următor:

Țara	Număr estimative de vorbitori	Grupuri de vorbitori
Albania	80,000–100,000	Mečkar, Gurbet, Kalburdžu, Čergar
Austria	22,500 - 150.000	Romungri, Vend, Burgenland Roma Kalderasi, Lovari (imigranți)
Belarus	40,000–60,000	Chuxny
Belgia	10,000-25,000	Sinti-Manuš
Bosnia și Herzegovina	40,000- 400,000	Gurbet, Kalburdžu, Čergar
Bulgaria	270,000 – 310,000 dialecte balcanice ~80,000 – romii vlahi	Erlji, kalaydzhii, drandari Kalderasi, Lovari, kalburdzhii, zagundzhii, dasikane roma
Croația	35,000 - 300,000	Gurbet, Kalburdžu, Čergar
Rep. Cehă	220,000 – 225,000	East Slovak Romani
Danemarca	1,500 - 5,500	
Finlanda	10,000	Kaale
Franța	400,000 - 1,200,000	Sinti-Manuš

⁹ http://romani.humanities.manchester.ac.uk/files/14_numbers.shtml

		Kalderasi, Lovari, Rudari, (imigranți)
Germania	100,000 - 210,000	Sinti-Manuš Kalderasi, Lovari, Rudari, Gurbet (imigranți)
Grecia	200,000 - 215,000	Arli, Sepeči, Kalburdžu, Čergar
Ungaria	350,000 - 600,000	Kalderasi, Lovari, Čurari, Romungri, Vend
Irlanda	8,000 – 35,000	Kalderasi, Lovari, Rudari, (imigranți)
Italia	90,000 -140,000	Abruzzian and Calabrian Romani Kalderasi, Lovari, Rudari, Gurbet, Kalburdžu, Čergar (imigranți)
Letonia	8,000 - 11,500	Chuxny
Lituania	3,000– 4,000	Chuxny
Luxemburg	100-300	Sinti-Manuš
Macedonia	5,000-165,000	Arli, Gurbet, Kalburdžu, Čergar, Drandari/Drindari, Kovački, Kalajdži, Bugurdži
Moldova	20,000 – 85,000	Kalderasi, Lovari
Muntenegro	2,500- 20,000	Gurbet, Kalburdžu, Čergar
Olanda	22,500 – 35,000	Sinti-Manuš

Norvegia	6,500	Kaale
Polonia	15,000 - 40,000	Bergitka
Portugalia	45,000–100,000	Ciganos Kalderasi, Lovari, Rudari, (imigranți)
România	500,000 – 1,900,000	Kalderași, Lovari, Čergari, Curari, Romungri
Rusia	450,000–725,000	Xaladitko
Serbia	400,000 – 600,000	Arli, Kalderași, Curari, Gurbet, Kalburdžu, Čergar
Slovacia	92,500 - 420,000	Romungri, Vend
Slovenia	3,000 – 8,500	Romungri, Vend
Spania	600,000 – 650,000	Calo Kalderasi, Lovari, Rudari, Gurbet, Kalburdžu, Čergar (imigranți)
Suedia	15,000 – 45,000	Kaale
Elveția	30,000 - 35,000	
Turcia	1,900,000 – 200,000	Sepeči, Gurbet, Kalburdžu, Čergar
Ucraina	40,000 - 225,000	Crimean Roma
Marea Britanie	40,000 ¹⁰	English and Welsh travellers

¹⁰ http://romani.humanities.manchester.ac.uk/files/14_numbers.shtml, Prof. Yaron Matras, “Romani today”

4. Locul limbii în curriculumul European

Populația de etnie romă cunoaște un procent ridicat de tineri cu vârsta de până în 20 de ani. Copiii romi se confruntă cu două obstacole în domeniul educației: au dificultăți în participarea la cursurile unei școli de masă; sunt adesea plasați în școli speciale alături de copiii cu dificultăți de învățare sau sunt segregăți în școlile comune. Această situație contribuie la sentimentul că romii sunt excluși din societate și prin urmare, aceștia părăsesc școala timpuriu. Statele membre ale Uniunii Europene au înregistrat unele progrese în ceea ce privește includerea copiilor romi în școli, eliminarea sistemului de învățământ separat, iar Fondul Social European s-a implicat în multe feluri pentru atingerea acestor rezultate¹¹.

Parlamentul European a arătat că este interesat de situația comunităților de romii pe care a îmbunătățit-o. Astfel, au fost adoptate rezoluții pentru elaborarea unor măsuri pentru sprijinirea culturii și limbii minorităților. În 1984, Parlamentul European a adoptat o rezoluție privind educația copiilor romi ai căror părinți nu au domiciliul stabil.

În 1986, un raport numit "Școlarizarea copiilor romi și a nomazilor" este publicat în cinci limbi de către Oficiul pentru Publicații Oficiale al Comunității Europene și prezintă o analiză cuprinzătoare a situației școlare.

În data de 22 mai 1989, Rezoluția nr. 89 / C 153 / 3 din 22.05.1989 cu privire la educația copiilor romi și a nomazilor este adoptată și este recunoscut faptul că pentru romii și pentru nomazi „de cinci secole cultura și limba face parte din patrimoniul cultural și lingvistic al Comunității.”

În 1992, Comitetul de Miniștri a UE a decis să deschidă spre semnare de către statele membre ale UE a "Cartei europene a limbilor regionale sau minoritare."

În Recomandarea numărul R (200) 4 a Comitetului de Miniștri către statele membre în ceea ce privește educația copiilor romi din Europa, adoptată în februarie 2000" este recunoscută nevoia urgentă de a se pune bazele unor viitoare strategii educaționale pentru romii din Europa, în principal dictată de analfabetismul sau semi-analfabetismul existent în această comunitate, gradul mare de eșec școlar,

¹¹ www.ec.europa.eu/roma

procentul scăzut al tinerilor care termină școala primară și absenteismul care se datorează mai multor factori¹²”.

Miniștrii consideră că „poziția nefavorabilă a romilor / țiganilor în societatea europeană poate fi rezolvată numai dacă egalitățile de șanse în educație vor fi garantate pentru romi / țigani, iar educația copiilor romi / țigani să fie o prioritate a politicilor naționale elaborate pentru aceștia”.

În 2005, nouă țări din Europa Centrală și de Sud, în colaborare cu Banca Mondială, PNUD (Programul Națiunilor Unite pentru Dezvoltare), Open Society Institute și ONG-urile romilor, au lansat Deceniul de Incluziune a Romilor, angajându-se să îmbunătățească condițiile de viață ale romilor și combaterea discriminării acestora. Ulterior, alte trei noi state s-au alăturat inițiativei, inclusiv Spania, primul stat veteran al UE. UNICEF¹³ a aderat oficial în 2007. Activitățile desfășurate în cadrul Deceniului de Incluziune a Romilor sunt concentrate pe planuri naționale de acțiune care vizează patru domenii prioritare: locuințe, locuri de muncă, sănătate și educație. Toate acestea sunt domenii importante pentru romi, dar mulți ignoră o serie de aspecte fundamentale, cum ar fi discriminarea și statutul neclar al naționalității multor familii de romi.

Copiii și tinerii reprezintă cea mai mare parte a populației rome și pentru aceștia sunt elaborate strategii în educație și în domeniul sănătății. Ei ar trebui să fie în continuare subiectul unei strategii cuprinzătoare și ar trebui să devină o prioritate pentru creșterea nivelului de trai în comunitățile de romi.

Problemele romilor sunt integrate în toate activitățile Uniunii Europene. Astfel, incluziunea romilor poate fi susținută financiar prin diferite mecanisme de finanțare ale UE. Una din sursele de sprijin comunitar pentru romi este Fondul Social European, care susține îmbunătățirea condițiilor de viață și de muncă a romilor, în special prin investiții în educație și dezvoltarea competențelor.

Curriculum-ul pentru limba romani¹⁴ a fost dezvoltat de Divizia de Politică Lingvistică a Consiliului Europei, ca parte a abordării Consiliului romilor și problemele călătorilor. Curriculum-ul se bazează pe categoriile descriptive și niveluri comune de referințe a Cadrului European Comun de Referință pentru Limbi și în acest context, se aliniază politicilor Consiliului Europei în domeniul educației lingvistice.

¹² Jean Pierre Liegeois – “Roma in Europe”

¹³ www.unicef.ro

¹⁴ www.coe.int/lang - A Curriculum Framework for Romani

Cadrul European Comun de Referință pentru Limbi a fost dezvoltat pentru a oferi „o bază comună pentru elaborarea programelor analitice de limbă, recomandări, examene, manuale în întreaga Europă.”

Curriculum-ul pentru limba romani este conceput pentru rezolvarea a trei situații socio-lingvistice diferite: predare limbi romani copiilor romi care nu vorbesc romani acasă, copiilor care nu vorbesc fluent limba romani, deși aceștia aud părinții și bunicii că vorbesc limba și copiilor care vorbesc fluent în romani, dar care au nevoie să-și dezvolte abilitățile pentru a utiliza limbajul ca un instrument de învățare formală (romani ca limbă de învățare)

La nivel național, în țările europene, avem următoarea situație:

- ✓ Constituția **Macedoniei** din 1992, recunoaște populația romă ca fiind una dintre naționalități în stat, le dă dreptul să folosească limba și vocabularul lor. Macedonia a fost una dintre primele țări care a sponsorizat o consultare privind codificarea limbii romani și în 1992 a făcut demersuri pentru adoptare unui standard scris național, precum și de a accepta limba romani ca una din limbile oficiale în documentele oficiale guvernamentale.
- ✓ În 1993 **Austria** a recunoscut populația romă ca minoritate, în conformitate cu legea minorităților etnice, care prevedea sprijin financiar pentru activități culturale și dreptul la folosirea limbii minoritare în interacțiunea cu oficialii. În 1998, a fost adoptat un amendament la Legea privind protecția minorităților în provincia Burgenland, garantând unui grup de romi predare suplimentară în școală în limba romani (Romanes).
- ✓ În 1995, Constituția **finlandeză** a dat rromilor (alături de Sami și „alte grupuri”) dreptul de a „menține și dezvolta propria lor limbă și cultură.” În plus, Legea învățământului a fost modificată în 1999 pentru a include limba romani ca una din limbile de predare.
- ✓ Constituția **maghiară** din 1997 a recunoscut drepturile minorităților la educație în limba maternă; romii sunt recunoscuți ca minoritate, deși o proporție mare de romi unguri vorbește limba maghiară.

În plus, dintre cele optsprezece state care au ratificat Carta europeană a limbilor regionale sau minoritare, zece o aplică pentru limba romani și anume: Austria, Croația, Finlanda, Germania, Ungaria, Olanda, Norvegia, Republica Slovacă, Slovenia și Suedia. În multe dintre aceste țări punerea în aplicare a Cartei în ceea ce privește limba Romani nu este încă posibilă.

- ✓ **Croația**, de exemplu, include limba romani pe lista limbilor minoritare, dar în practică nu pune în aplicare recunoașterea ei, susținând dificultățile care rezultă din faptul că limba nu este standardizată și că elevii romi au dificultăți de învățare a limbii croate.
- ✓ Situația este similară în **Țările de Jos**, care are o populație de numai câteva mii de vorbitori de limbă romani și în care recunoașterea oficială nu a dus la măsuri practice în sprijinul limbii.
- ✓ În raportul său privind punerea în aplicare a Cartei din mai 2005, Norvegia face distincția între limba „Romanes” (adică limba romani vorbită de o populație formată din mai multe familii extinse care aparțin grupului Lovara), și „Romany” care se pretinde a fi vorbită de câteva sute sau câteva mii de nomazi. Aceasta din urmă se referă la limba romani derivată din vocabularul folosit ocazional în conversațiile cu norvegienii.
- ✓ În **Germania**, cele mai multe măsuri practice în sprijinul limbii romani, inclusiv furnizarea de traducători în cadrul procedurilor judiciare și instituții publice, a existat la nivel local și regional, chiar înainte de ratificarea Cartei; privilegiile acordate de Cartă, precum libertatea de a folosi limba în organismele locale alese, nu au fost recunoscute până în prezent.

Se pare că printre semnatarii Cartei, cele mai intense eforturi guvernamentale de a promova romii au fost efectuate în Finlanda și în Austria, ambele țări cu populații relativ mici de romi. În ambele țări, Guvernul a finanțat proiecte de mare anvergură cu implicarea reprezentanților comunității și experți cu scopul de a elabora materiale didactice și materiale pentru formarea profesorilor de limbi străine, a susținut publicațiile în limba romani și într-o mică măsură, emisiunile radio, a sprijinit cercetarea lingvistică, documentația limbii romani și a permis adoptarea de către romi a programei școlare în limba romani la nivel local. În Finlanda, a fost înființat Consiliul pentru Limba Romani, Consiliul format din funcționari, lingviști și reprezentanți ai comunității, a căror sarcină este de a elabora o politică coerentă pentru sprijinirea limbii romani. În Suedia, dreptul de a primi educație în limba romani este garantată, iar Guvernul a sprijinit elaborarea unor materiale didactice, emisiuni radio, precum și crearea Consiliului pentru Limba Romani care oferă sprijin pe probleme lingvistice și alte politici referitoare la minoritatea romă¹⁵.

În **România**, există numeroase inițiative concrete care vizează aducerea romilor în școală și educarea acestora. Astfel, în perioada 1949-1951 a fost înființată prima școală de limbă romani în partea de vest a țării. În 1991, Ministerul Educației a recunoscut oficial alfabetul internațional de limbă romani pe care l-a introdus în mod oficial în școlile în care limba și literatura romani era studiată.

¹⁵ Yaron Matras - The status of Romani in Europe. Report submitted to the Council of Europe's

În perioada 1991-1994, Gheorghe Sarău a elaborat două tipuri de programe școlare pentru a studia limba și literatura romani, cu aprobarea Ministerului Educației: Programa Limba și Literatura Romani pentru cadrele didactice din Liceu (clasele IX-XIII) și Programa pentru Învățarea Limbii și Literaturii Romani (clasele I-XIII).

În 15 aprilie 1998, Ministerul Educației a elaborat Ordinul nr. 3577, prin care este sprijinit accesul elevilor și tinerilor romi la învățământul universitar. Au fost puse la dispoziție 144 locuri pentru candidații romi care au fost ocupate în proporție de 85%. În perioada mai-august 1998, datorită cererii exprimate din partea Partidei Romilor și a profesorului de limba romani, Gheorghe Sarău, Facultatea de Limbi și Literaturi Străine și Facultatea de Litere, cu sprijinul Universității București și al Ministerului Educației Naționale, a fost înființată ca secțiune B - Catedra de limbă și literatură romani¹⁶.

În școlile primare, profesorii romii și români care predau limba romani ajung la 200, numărul studenților care studiază această limbă este de peste 11.000, iar în 24 de județe ale țării, limba romani este predată 3-4 ore pe săptămână.

În **Bulgaria**, predarea limbii romani ca limbă maternă a fost organizată ca disciplină opțională în anul școlar 1993-1994, cu un număr maxim de predare de 4 ore pe săptămână. Astăzi este considerată parte a studiului lingvistic și literar din domeniul culturii educaționale numit "Limba și Literatura Bulgară" introdusă în sistemul general de învățământ. Programa de limba maternă romani este pusă în aplicare din clasa întâi cu un număr de 124 oră pe an și cuprinde activități de alfabetizare (3 ore pe săptămână pentru dezvoltarea abilităților de ascultare, înțelegere, formare lingvistică, vorbire și dezvoltarea abilităților de comunicare) și literatură (o oră pe săptămână pentru studierea operelor literare).

Programa pentru limba romani ca limbă maternă pentru clasele primare și clasele V-VIII a fost dezvoltată de grupuri de lucru, formate din experți de la MOMN și profesori și este publicată pe site-ul MOMN la secțiunea „Programe școlare”. Destinate a fi cursuri opționale care au loc 2 ore pe săptămână, ele tind să ajungă până la 4 ore pe săptămână.

În **Spania**, situația actuală prezintă faptul că grupul Calo este aproape pierdut pentru tânăra generație de romi. Programa școlară nu face referire la posibilitatea învățării limbii romani și nici a dialectului Calo. Institutul Cultural al Romilor elaborează materiale de învățare pentru limba romani

¹⁶ “History of Roma education”, Ministry of Education, Research, Youth and Sports, 2001

standardizată. Obiectivul institutului este de a pregăti persoane de etnie romă pentru diseminarea și predarea limbii romani într-un viitor (sperăm apropiat).

În **Regatul Unit**, în ultimii ani, materialele folosite în predarea și învățarea limbii romani au fost elaborate de către Serviciul Educațional pentru Romii Nomazi, de către ONG-uri și de către Proiectul Romani de la Universitatea din Manchester, care susține și un dicționar online a limbii. Creșterea numărului imigranților romi din Europa Centrală și Europa de Est a determinat un interes crescut printre romii din Marea Britanie pentru limba romani, mulți dintre aceștia fiind dornici să reînvie discursul strămoșilor lor sau cel puțin să învețe dialecte ale limbii romani apropiate celor din Europa continentală. În acest scop, au fost produse CD-uri și alte materiale de învățare care s-au dovedit a fi destul de populare în rândul romilor.

În **Portugalia**, nu sunt elaborate programe școlare pentru susținerea învățării limbii romani.

5. Materiale educaționale și alte surse de informare disponibile în limba Romani

Informații cu privire la materialele educaționale disponibile și alte surse de informare pentru cultura și limba romani pot fi găsite mai jos:

A. Emisiuni TV și radio, ziare, reviste

Țara	Emisiuni TV	Emisiuni Radio	Ziare, reviste
Austria		Radio Romano Centro	Revista "dROMA" http://www.roma-service.at
		Gypsy Radio online http://streema.com/radios/Gipsy_Radio	Revistă pentru copii "Mri nevi Mini Multi" http://www.roma-service.at
			Revista "Romano Centro" în lb. Romani http://www.romano-centro.org
Albania		Roma Radio în Albania	
Bosnia and Herzegovina			Publicație zilnică "Romski Informativni Centar" în lb. Romani

Bulgaria	„Romano Dnyas” / Lumea Romilor la postul național Bulgar de televiziune– în lb. Bulgară și dialectul erliyski din Sofia	"Sharen Kon" la postul național bulgar de radio în lb. bulgară și dialectele rome din toată țara	Ziarul "Drom -dromendar" (Calea drumului ") în lb. bulgară și uneori material în dialectul Sliven Rom
	„Jah-Jah”/ "Să mergem" la Cablu TV-2001 – în lb. bulgară și dialectul erliyski din Sofia	"Aver" la RadioRakovski, în lb. bulgară	Ziarul "Akan" (Acum) in lb. bulgară și uneori material în Sofia Ehrlich
	"Vordon" la TV "Armteks" în lb. Bulgară și dialectul local erliyski	"Alternativa" la Radio Stara Zagora, in lb. bulgară și dialectul romilor laho	Revista "Andral"(Interior) în lb. Bulgară și uneori materiale în dialectul Sliven Roma (drandarski).
		"Lumiya" la Radio Alma Mater în lb. bulgară și dialectul erliyski din Sofia	Ziarul "De facto" publicat în lb. Bulgară și Engleză
		"Nu are viitor, națiunea fără istorie" la Radio "Dobrich"(1997-2005), în lb. bulgară și dialectul drandarski	Revista "Zhitan" publicată în lb. bulgară
	TV "Roma" în lb. Bulgară și dialectul Kalaydzhiyski (drandarski)	"Studio Roma" la Radio Astra (1997-2003) în lb. bulgară	Revista "O Roma" (Romii) publicată în lb. Bulgară și uneori literatură în lb. romani în special în dialectul Sliven drandarski și dialectul yerliyski din Sofia

			Revista "Studii Romani"
Croația		Muzika Radio	
		Radio Sveriges International	
Republica Cehă	Nova Television	Radio Rota	Romano Vodi – ziar online
			Romano džaniben. Časopis Romistických Studií
Finlanda			Revistă "Romani Posten" (also Romaniposten)
Franța			Revue "Estudes Tsiganes" - http://www.etudestsiganes.asso.fr/
			Revista "Interface"
Germania		Radio Multikulti Romanes	
		DW-RADIO/DW-WORLD.DE http://www.dw-world.de	
Ungaria	Emisiune Tv "Gyozik" care înfățișează viața	Radio Cerenja	Publicația Rom Som

	vocaliștilor trupelor de muzică țigănească		
	Mundi Romani Online în lb. engleză, maghiară, franceză și romani	Radio C în Budapesta – primul radio exclusiv pentru romi	Romnet – Romani language news Centru de presă rom - Roma Press Center
Italia			Revista Lacio Drom Revista “Thèm Romanó”
Lituania			Ziarul “Atsakingasis”
Macedonia	“Tv Sutel” televiziune pentru romi în Macedonia		
Tările de Jos			Ziarul “O Drom” Press Romani Nevipengi Agencia
Polonia			Ziarul “Rrom po Drom”
România	“Emisiuni TV în limba minorităților –Emisiune în lb. Romani ” la Postul Național Român de Televiziune în București pentru 60 min și în Timișoara pentru 4 minute.	Emisiuni pentru romi la Radio Horion Craiova - http://www.horion.ro/ și la Radio Meridian Rimnicu Valcea	Ziarul “Asul de trefla” Ziarul “Romano Lil”

	Televiziune online pentru romi - Light Channel Tv http://www.vinosivezi.tv/ în lb. Romani	Radio Reșița emisiune pentru Romi	Revista de publicații “Aven Amentza”
			Revista școlară “Ethnos”
	<i>“Taraf TV”- cu melodii ale romilor</i>		Revistă “Agero Stuttgart” http://www.agero-stuttgart.de
			Revistă pe internet “Interactiuni etnice” http://www.interactiuniethnic.ro/
Serbia	Post Tv în Vojevodina cu programe în lb. romani	Radio Khrlo e Romengo/ Glas of Roma/Vocea Romilor	“Inforrom” –portal de știri
			Agencia de presă “Roma News”
		Radio Vojevodina cu programe pentru Romi	Ziarul “Them”
			Ziarul “Rominterpress” in Romani and Serbian
		Ziarul “Romano Nivepe”	
		Ziarul “Romani Yah”	

Slovakia			Ziarul "Romano Nevo Lil" - http://www.rnl.sk/
			Agenția de Presă Romă în Romani, engleză și slovacă
Spain		Radio Yes Fm, cu cântece ale romilor	Revista "I Tchatchipen" – articole despre romi
			"Nevipens Romani" articol despre Gramatica lb. Romani
			Revista "Gitanos" – publicată de Fundacion Secretariado Gitano
			"Anales de Historia Contemporanea"- articol despre "La comunidad gitana de Espana y region de Murcia: entre la integracion y la exclusion"- Comunitățile de romi din Spania și regiunea Murcia: între integrare și incluziune

			"Anuario de la inmigración en España" Anuario Estadístico de Inmigración Revista "Refugiados"(Refugiații) Revista "Las Romi de Valdejalón" pentru femeile rome
Ucraina			Ziarul "Romani Yah"
Regatul Unit	BBC Kent's Romany Roots	Rokker Radio – sâmbăta la BBC Radio Suffolk	Revista "Travellers Times" Revista "Gypsy Roma Traveller" Revista "Rokker" publicată de Romi și Călători se adresează tinerilor Rețeaua de știri BBC Romany Roots Jurnalul Gypsy Lore Society

B. Cărți și dicționare:

Austria

- ✓ “Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europa's”, Franz Miklosich, Wien
- ✓ “Die Südbalkanischen Dialekte (SB I) des Romani und ihre innere Gliederung, Boretzky”, Petra Norbert & Birgit Igl, 2008. Graz: Institut für Sprachwissenschaft.

Albania

- ✓ “ Gramatika e gjuhës rromë, vëll. I: njohuri të përgjithshme, fonologji, morfologji”, Marcel Cortiade, Tiranë

Bulgaria

- ✓ Бечева, А. 2002. Моята болка//Meri dukh. Изд. на „БФМОР”, С.
- ✓ Бечева, А. 2004, Да бъдем умнички//Te ovas gozaver. Изд. „БФМОР”, С.
- ✓ Рамар, Т. 2000, Открадната любов/Chordo kamipe. Изд. на „БФМОР”, С.
- ✓ “Bulgarian Gypsy vocabulary”, Tzvetan Vassilev, Eniovche, S., 2007
- ✓ “Romani miologia”, S.Ibrahim “Romano kulturako centros ELITI”.S., 2004
- ✓ “O rom dzhanel o drom”, L. Kovacheva “Skorpion”, С., 2000
- ✓ “Amari Romani Lumia”, 1 Kotor, X. Kjucukov. Sofia. "Business Bridge Ltd., 1997
- ✓ “Amari Romani Lumia”, 3 Kotor, X. Kjucukov – Romane gilja e tikne čhavorengë “Lači gili šužarel o ilo”. Iktus, Sofia, 2001
- ✓ “Amari Romani Lumia” 4 Kotor, X. Kjucukov – Romane gogjaver thaj garavde lava. Iktus, Sofia, 2001
- ✓ “Romani-Bulgarian Dictionary”, I. Malikov, OSF. S., 1992
- ✓ “Roma tales. II / / Romane paramisya”, J. Nounev, "Stigmati, S., 2003
- ✓ “Practical course in Romanes”, Stefka Popova, Team Plus Ltd.. S., 2002

- ✓ “Roma folklore in Upper Thrace // Romano Folklori ki purni Trakiya”, ed. J. Nunev D. Nuneva. IC "Stigmati, S., 2003
- ✓ “Roma choral songs and romances”, J. Rushev "Kuna". S., 2003
- ✓ “Roma-Bulgarian-English dictionary”, S. Savchev, "SDS". S., 2004
- ✓ “Studies Novels: T. 1. Composition, Preface Line and note by Marushiakova E.”, V. Popov. S., Klub'90, 1994, parallel English text.
- ✓ “Studies Novels: T. 2. Composition, Preface Line and note by Marushiakova E.”, V. Popov. S., Klub'90, 1995., Parallel text in English.
- ✓ “Studies novels: Song of the bridge. T. 3-4. Composition, Preface line and note by Marushiakova E.”, V. Popov. S., timpani, 1997, Parallel text in English language
- ✓ “Studies novels: Snake ring. Languages and folklore of Sofia Ehrlich.” T. 5-6. Composition., Predisl. Line. and note Marushiakova E., V. Popov, B. Iglia. S., timpani, 1998, parallel English text.

Republica Cehă

- ✓ “Odkud kam se ubirá "kirvo"? (etymologicka esej), "Romano džaniben", Václav A Černý,. 1994

Franța

- ✓ “Nouvelles recherches sur l'apparition et la dispersion des Bohémiens en Europe”, Paul Bataillard, ,Paris: Bibliothèque de l'Ecole des Chartes, 1849

- ✓ “Les derniers travaux relatifs aux Bohémiens dans l'Europe Orientale”, Paul Bataillard, , “Revue critique d'histoire et de littérature”, 1870
- ✓ “Moeurs des Bohémiens de la Moldavie et de la Valachie”, Bernard, H., Paris:Maisonneuve et Cie, Libraires-Éditeurs, 1869
- ✓ “ Grammaire, dialogues et vocabulaire de la Langue rommane des sigans pour faire suite à L'Histoire vraie des vrais bohémiens par /.../”, J.-A Vaillant,.Paris: Typographie Pilloy
- ✓ “Grammaire, dialogues et vocabulaire de la langue des Bohémiens ou cigains par /.../”, J.-A Vaillant, Paris: Maisonneuve et Cie
- ✓ “Grammaire du Tsigane kalderash” Andre Barthélémy,Paris, 1983
- ✓ “Dictionnaire du Tsigane Kalderash”, André Barthélémy,Paris
- ✓ “Žanés romanés?. Manuel de conversation Tsigane (Dialecte kalderaš)”, A Barthélémy, Paris
- ✓ “A first Romani-English Glossary of Neologisms, Internationalisms and less known Words as Introduced after the Amsterdam + Munich Revisions of the Sarajevo Glossary”, Marcel Courthiade, 1994, Saint André de Sangonis
- ✓ “La diaspora romani - aspects linguistiques, "Plurilinguismes", Marcel Couthiade, 1994, Paris

Germania

- ✓ “Zigeuner: Roma, Sinti, Gitanos, Gypsies, Zwischen Verfolgung und Romantisierung”, Rudiger Vossen, Ullstein Sachbuch, 1983
- ✓ “Was ich noch sagen wollte. Festschrift fur Norbert Boretzky” – Iglá B, Stolz T, Munchen, 2001
- ✓ “Die Zigeuner. Ein historischer Versuch über die Lebensart und Verfassung, Sitten und Schicksale dieses Volks in Europa, nebst ihrem Ursprunge”, Grellmann, H.M.G. 1783, Dessau und Leipzig
- ✓ “Sepeçdes Romani Grammatik, Texte und Glossar eines türkischen Romani-Dialekts”, Petra Cech, Mozes F. Heinschink, Harrassowitz, 1999
- ✓ “The dialect of the English Gypsies”, Bath Charles Smart, Berlin
- ✓ “Die Sprache der transsilvanischen Zigeuner. Grammatik,Wörterbuch von /.../”, Dr. Heinrich von Wlislöcki Leipzig: Wilhelm Friedrich Königliche Hofbuchhandlung
- ✓ “Grosses Wörterbuch der Zigeunersprache (romani tšiw).Wortschatz deutscher und anderer europäischen zigeuner dialecte”, Siegmund Wolf, Mannheim: Bibliographisches Institut

Ungaria

- ✓ “A' czigány nyelv elemei” Bornemisza [Breznyik], János, Pest, 1853
- ✓ “A' tzigán nemzetnek igazi eredete, nyelve, története” György Enessei, 1798
- ✓ “Egy Komárom megyei tudós a fevilágosodás korából”, Előd Ercsey, 1971
- ✓ “A classification of Gypsies in Hungary”, Kamil Erdős, "Acta Ethnografica Academiae Scientiarum Hungaricae, 1958
- ✓ “Zigeunergrammatik”, Josef Erzherzog, Budapest: V. Hornyánsky, 1902

Italia

- ✓ “Mie osservazioni /.../ sui Valacchi specialmente e Zingari Transilvani”, Felice Carroni, Caroni in Dacia. Milano, 1812
- ✓ “Gli Zingari. Storia d'un popolo errante” Adriano Amerigo Colocci, 1889

Macedonia

- ✓ “Romani gramatika”, Kepeski, Krume & Jusuf, Šaip Skopje: OOZT "Naša knjiga", 1980

Portugalia

- ✓ “Os Ciganos de Portugal”, Adolfo Coelho Lisboa, adună câteva cuvinte în limba romani

România

- ✓ “Manual de alfabetizare în limba Romani pentru copii, tineri și adulți”/ Literacy manual in Romani for children, youth and adult people, Ghe. Sarău, Camelia Stănescu, Ed. Vandemonde, 2002
- ✓ “Abecedar în limba Romani”/ABC in Romani, Olga Mărcuș, Leontina Boitoș, Casa de Editură Mureș, 2002
- ✓ “Vocabular trilingv român-maghiar-rrom”/ Trilingual vocabulary Romanian-Hungarian-Roma, Elena Nuica, Murvai Lazlo, Ghe. Sarău. Ed. Vandemonde
- ✓ “Dicționar rrom-român”/ Rom-Romanian Dictionary, Ghe. Sarău. Ed. Sigma, 2006
- ✓ “Limba și literatura rRomani clasa I,II, III, IV”/ Romani language and literature for 1st, 2nd, 3rd, 4th class, Ghe. Sarău, Ed. Sigma, 2005,2006
- ✓ “Culegere de texte în limba Romani”/Texts in Romani language, Ghe. Sarău, Ed. Didactica și Pedagogică, 1995
- ✓ “Ghid de conversație român-rrom în graiul căldăresc”/ Conversation guide Romanian-Roma in kalderash dialect, Lazăr Cărjan, Nicolae Bițu, Ed. Curtea Veche
- ✓ “Ghid de conversație român-rrom în graiul spoitoresc”/ Conversation guide Romanian-Roma in Spoitori dialect , Lazăr Cărjan, Nicolae Bițu, Ed. Curtea Veche
- ✓ “Manualul ABC Anglutano Lil”/ ABC Anglutano Lil Book, Mihaela Zătreanu, Ed. Veritas, 2001
- ✓ “Curs de Limba Romani”/ Romani Language Course ,Ghe. Sarău, Ed. Dacia
- ✓ “Ghid de conversație roman-rrom”/ Conversation guide Romanian-Roma, Ghe. Sarău, Ed. Kriterion, Colecția Biblioteca Roma
- ✓ “Cele mai iubite cântece rrome”/ The most loved roma songs, Ghe. Sarău, Ed. Orientul Latin
- ✓ “Abecedar de limba Romani pentru clasa I”/ Romani ABC for 1st class, Paula Mailat, Olga Mărcu, Fundația Casrom Romania, Tg. Mureș
- ✓ “Curs audio de limba și cultura rromilor”/ Audio class for Roma language and culture, Delia Grigore, Ed. Centrul Romilor pentru Politici Publice
- ✓ “Roma, India and romani language”, Gheorghe Sarau, Ed. Kriterion, București
- ✓ “Romani Language”, Gheorghe Sarau, Ed. Didactica si Pedagogica, București

Spania

- ✓ “Aprendemos Caló. Caló Sinela”, Centro de profesores Juan de Lanuza Glossary of Caló vocabulary for the classroom, for children and adults
- ✓ “Roma: intercultural educational document.” Junta de Andalucía, Self published.
- ✓ “Rukun goes to school”, Eric Hill / Rromani Baxt. Information manual for standard Romany initiation for young children. Published in Spanish / standard Romany / Portuguese
- ✓ “Conversation Manual in Romano-Kalo”, Juan de Dios Ramírez-Heredia

Regatul Unit

- ✓ *"The Traveller Gypsies"*, Judith Okely, Cambridge, Cambridge University Press
- ✓ *"We are the Romani people"*, Ian Hancock, Centre de Recherces Tsiganes, University of Hertfordshire Press, 2003
- ✓ *"Learn Romani"*, Ronald Lee, University of Hertfordshire Press, 2007
- ✓ *"Romani, A linguistic Introduction"*, Yaron Matras, Press Syndicate of the University of Cambridge, 2002
- ✓ *"The Gypsies"*, Angus Fraser, Blackwell publishing, 2003
- ✓ *"Romani in contact: the history, structure and sociology of a language"*, Yaron Matras, University of Hamburg
- ✓ *"General and applied Romani linguistics: proceedings from the 6th International Conference on Romani Linguistics"*, Barbara Schrammel, Gerd Ambrosch, Dieter W. Halwachs, Lincom Europa, 2005
- ✓ *"Gypsy Dialects: A Selected Annotated Bibliography of Materials for the Practical Study of Romani"*, Edward Proctor
- ✓ *"What is Romani language?"*, Petter Bakker, University of Hertfordshire Press
- ✓ *"The Indo Aryan Languages"*, Colin P. Masica, Press Syndicate of the University of Cambridge, 1993
- ✓ *"The typology and dialectology of Romani"*, Yaron Matras, Peter Bakker, John Benjamin publishing company
- ✓ *"Kalderaš"*, Dieter W. Halwachs, Mozes F. Heinschink, LINCOM Europa, 2001
- ✓ *"Roma/gypsies: a European minority"*, Jean-Pierre Liégeois, Nicolae Gheorghe, Minority Rights Group, 1995
- ✓ *"Gypsy Jib – A Romany Dictionary"* – James Hayward
- ✓ *"Romani in contact: the history and sociology of a language"* – Yaron Matras, John Benjamin publishing
- ✓ *"Lithuanian Romani"*, Anton Tenser
- ✓ *"The Indo-Aryan Languages"*, Masica P., Colin, Cambridge: University Press, 1991
- ✓ *"The Position of Romani in Indo-Aryan"*, R.L Turner,., Edinburgh: The Edinburgh University Press

C. Pagini de internet

http://www.radoc.net	www.dosta.org
http://www.ric-bg.info/bg/	http://www.roma-lom.org/
http://www.defacto.hit.bg/	http://www.rrommedia.net
http://drom-vidin.org/	http://romastudents.org/
http://frdroma.org/	http://www.largo-kn.com/
http://www.dzeno.cz	http://www.romano-centro.org
http://rmy.wikipedia.org/	http://www.rrommedia.net/romani/
http://www.errc.org/Romani_index.php	http://www.bhric.ba/rom/
http://www.mecem.sk	http://www.mundiromani.com/
http://www.liarumantscha.ch	http://www.rumantsch.ch